

Тетяна Миколаївна ПРИХОДЬКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
директор Вишгородського центру первинної професійної підготовки
«Академія поліції» Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗНИЖЕННЯ ВІКУ, З ЯКОГО МОЖЕ НАСТАВАТИ КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Питання про встановлення кримінальної відповідальності у період дитинства, до 11–12 років, у вітчизняній науковій літературі визначено майже однозначно: неповнолітні такого віку не визнаються повноцінними суб'єктами суспільних відносин [1, с. 54]. Вважається, що це період, який вимагає всебічної уваги до особи суспільства з метою забезпечення належних умов фізичного, розумового, духовного розвитку [2, с. 99].

У наступний період розвитку особистості, отрочество (від 11–12 років до 14–16 років) [1, с. 55], відбувається максимально бурхливий біологічний розвиток особи, що характеризується досягненням статевої зрілості і обумовлює суттєві зміни в соціальній позиції підлітка. У юридичній літературі зустрічається пояснення вказаного віку кримінальної відповідальності через нестабільність психіки і підвищену емоційність, а також певну соціальну незрілість, які притаманні підліткам молодшого віку [3, с. 73]. Але, зважаючи на те, що вказані особливості розвитку характерні і для підлітків старшого віку (14–16 років), вчені не тільки не доводять доцільності встановлення початкового віку кримінальної відповідальності з 14-річного віку, а навпаки – ставлять її під сумнів [4, с. 62, 71; 5, с. 73–74].

В. М. Бурдін, провівши детальне дослідження питань кримінальної відповідальності неповнолітніх, обґрунтовує настання кримінальної відповідальності з 11 років наступними аргументами. Психологи та педагоги наголошують, що саме з 11-річного віку у людини виникає свідомість, справжня особистість [6, с. 53]. Підлітки цього віку здатні формувати власну самооцінку, проявляють критичне ставлення до оточення, усвідомлюють прагнення до самостійного життя, вміння розуміти та підпорядковувати свою поведінку нормам колективного життя [7, с. 58–61], вони здатні усвідомлювати не тільки фактичний характер своєї поведінки, але і її соціальне значення [8, с. 92]. Саме тому, як зазначає В. М. Бурдін, психологи розглядають особу неповнолітніх правопорушників саме з 11-річного віку. Дослідження доводять, що тільки в підлітковому віці (11 років) особа остаточно формується, оскільки саме на цей вік припадає формування формального мислення і особа включається в доросле соціальне життя [9, с. 57–58, 104–106]. Таким чином, більшість психологів визнають, що максимальний розвиток формального мислення припадає на молодший підлітковий вік (11 років) [10, с. 139–142; 11, с. 107; 12, с. 202–203; 13, с. 16; 14, с. 429–430].

Саме тому В. М. Бурдін погоджується з пропозиціями окремих вчених про можливість зниження віку кримінальної відповідальності до 11–12 років за окремі злочини [5, с. 72–75; 10, с. 35, 141; 4, с. 9]: умисне вбивство (ст. 115), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121), зґвалтування (ст. 152), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153), крадіжку (ст. 185), грабіж (ст. 186), розбій (ст. 187) [1, с. 62].

Т.О. Гончар не погоджується з висловленою позицією через доводи психологів та психіатрів щодо незрілості психіки у осіб даного віку [15, с. 46]. Існує позиція, що у підлітків (віком до 14–16 років) діяльність головного мозку ще не є повноцінною внаслідок його фізіологічного недорозвитку, а не хворобливого (патологічного) стану: у неповнолітніх цього віку ще не закінчився процес формування лобних часток (їх остаточно формування закінчується у 17–20 років) [16, с. 39]. До 17 років формування головного мозку не закінчене, і тому в неповнолітніх або немає, або недостатньо тих якостей, які забезпечують правильність і корисність актів поведінки в їх біологічному та соціальному планах. У дитячому та підлітковому віці (до 14–16 років), коли діяльність головного мозку ще неповноцінна саме за фізіологічними ознаками, а не за хворобливим станом, протиправні дії не інкримінуються такій особі. У такому випадку мова йде не про юридичний критерій неосудності, а про нездатність підлітка повністю усвідомлювати значення своїх дій [16, с. 40].

Для попередження випадків об'єктивного ставлення у вину, доцільно законодавчо закріпити положення, відповідно до якого стосовно осіб 11–14-річного віку в кожному випадку повинна проводитись експертиза з метою підтвердження фактичного рівня розвитку особи його хронологічному віку і встановлення реального рівня його розвитку. Про необхідність доповнення КК таким положенням вже писали, зокрема, І. О. Кобзар [10, с. 141–142], В. Ф. Мороз [3, с. 7], В. М. Бурдін [1, с. 67]. Розвиваючи цю пропозицію, В. М. Бурдін вважає необхідним законодавчо передбачити обов'язкове проведення експертизи щодо неповнолітніх віком від 14 до 16 років на той самий предмет дослідження, що і стосовно осіб віком від 11 до 14 років [1, с. 69]. Крім того, така вказівка остаточно виключить необхідність встановлення переліку злочинів для неповнолітніх віком від 14 до 16 років. Видається, що таке положення буде відповідати і міжнародним актам щодо охорони прав неповнолітніх, зокрема Пекінським правилам, де в п. 16.1. йдеться про необхідність в кожному випадку в справі щодо неповнолітнього проводити соціальне дослідження [17].

О. Сапожнікова звертає увагу на доцільність внесення змін до КК щодо необхідності врахування під час процедури визначення віку малолітнього злочинця відповідності рівня його фізичного та психічного стану відповідним віковим стандартам [18]. Дана пропозиція про необхідність закріплення у законодавстві кримінально-правової норми, яка б встановлювала необхідність визначення дійсного рівня розвитку дитини фактичному виглядає обґрунтованою. Я. Заєць вважає, що при притягненні до кримінальної відповідальності малолітніх осіб у центрі уваги правоохоронних органів повинно стати запровадження порядку визначення стану їхнього психічного здоров'я. Це вимагає особливої законодавчої регламентації механізму встановлення факту вчинення особою, психічний розвиток якої відповідає вимогам притягнення до кримінальної відповідальності, злочину [18].

Отже, для притягнення особи до кримінальної відповідальності значення має як досягнення віку кримінальної відповідальності, так і її здатність під час вчинення злочину усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку вчиненого діяння (дії або бездіяльності) та керувати ним.

Список бібліографічних посилань

1. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 245 с.
2. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество : учебник для студентов вузов. 3-е изд., стер. М. : Академия, 1998. 456 с.
3. Мороз В. Ф. Делінквентність дітей до чотирнадцятирічного віку: (кримінологічні проблеми) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 1999. 19 с.
4. Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности. М. : Норма, 1998. 285 с.
5. Мороз В. Про юридичну оцінку суспільно небезпечних вчинків, скоєних підлітками віком від 11 до 14 років. *Право України*. 1999. № 9. С. 72–75.
6. Моргун В. Ф., Ткачева Н. Ю. Проблема периодизации развития личности в психологии : учеб. пособие. М. : Изд-во Москов. ун-та, 1981. 84 с.
7. Матюхина М. В., Михальчик Т. С., Прокина Н. Ф. Возрастная и педагогическая психология : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. М. : Просвещение, 1984. 256 с.
8. Алемаскин М. А. О структуре личности несовершеннолетних правонарушителей // Вопросы изучения и предупреждения правонарушений несовершеннолетних. М., 1970. С. 92–94.
9. Обухова Л. Ф. Концепция Жана Пиаже: за и против. М. : Изд-во Москов. ун-та, 1981. 191 с.
10. Кобзарь И. А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних по новому уголовному законодательству : дис. ... канд. юрид. наук. М., 1998. 220 с.
11. Манандян Э. Я. Развитие личности у детей и подростков в норме и патологии // Проблемы личности : материалы симпозиума. М., 1970. Т. 2. С. 104–112.
12. Возрастная психология : курс лекций / под ред. Н. Ф. Добрынина, А. М. Баридан, Н. В. Лавровой. М. : Просвещение, 1965. 296 с.
13. Левитов Н. Д. Воспитание подростка в семье. М. : Знание, 1960. 48 с.
14. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. М. : Педагогика, 1989. Т. 1. 488 с.
15. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 220 с.
16. Фрейеров О. Возрастной критерий уголовной ответственности. *Социалистическая законность*. 1968. № 12. С. 38–42.
17. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) : від 29.11.1985 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211 (дата звернення: 07.03.2018).
18. Сапожнікова О. Деякі питання щодо встановлення віку особи, з якого може наставати кримінальна відповідальність. *Право України*. 2010. № 9. С. 252–255; Сапожнікова О. Особливості вікового критерію кримінальної відповідальності. *Право України*. 2009. № 7. С. 158–161.
19. Заєць Я. До проблеми встановлення кримінальної відповідальності за злочини, скоєні неповнолітніми особами. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 92. URL: http://instzak.rada.gov.ua/instzak/control/uk/publish/article?art_id (дата звернення: 07.03.2018).

Одержано 12.03.2018